

SAVREMENI TRENDОВI I ODRŽIVI RAZVOJ

Nenad Novaković¹

SAŽETAK

Ekonomski rast vrši snažan pritisak na životno okruženje, što može izazvati nepredvidive nepovoljne posljedice na opstanak ljudske civilizacije. Postavlja se pitanje održivog razvoja, koji nije moguć bez posvećivanja pažnje etičkoj dimenziji razvoja.

Ovaj rad se bavi savremenim trendovima društva, prvenstveno ekonomskim, i mogućim posljedicama neodgovornog korišćenja prirodnih resursa na ekonomskom, socijalnom i ekološkom polju. Cilj ovog razmatranja je ukazivanje na stav da stalni rast nikako ne može biti adekvatan odgovor na svjetske ekonomske probleme i da, gledano dugoročno, samo odgovoran odnos prema prirodi može dugoročno obezbijediti ljudsko blagostanje.

Pretpostavka ovog rada je da održivost ima etičke aspekte. Etičku odgovornost možemo posmatrati na individualnom i kolektivnom nivou, na nivou država i na globalnom nivou. Ovo uključuje potrebu za konceptima demokratije i civilnog društva, upravljanja i građanstva, posebno u njihovim globalnim aspektima. Održivo korišćenje prirodnih resursa zahtijeva fokusiranje naučne pažnje na funkcije i kapacitete prirodnih sistema.

Ključne riječi: održivost, razvoj, etička odgovornost, životna sredina

ABSTRACT

Economic growth is applying strong pressure on the environment, which can cause unforeseeable unfavorable consequences for the survival of human civilization. It poses the question about sustainable development, which is not possible without paying attention to the ethical dimension of development.

This paper deals with the contemporary trends of society, primarily economic, and possible consequences of irresponsible use of natural resources in economic, social and ecological field. The aim of this review is to emphasize the view that steady growth can not be an adequate response to the global economic problems and that, looking long term, only a responsible attitude towards nature can provide long-term human well-being.

The assumption of this paper is that sustainability has ethical aspects. Ethical responsibility can be viewed at the individual and collective level, the states levels and at the global level. This includes the need for the concepts of democracy and civil society, governance and citizenship, particularly in their global aspects. Sustainable use of natural resources requires focusing scientific attention on the features and capacity of natural systems.

Keywords: sustainability, development, ethical responsibility, environment

Uvod

U posljednjim decenijama prisutni su suprotstavljeni stavovi u vezi sa daljim razvojem. Produktivnost u proizvodnji hrane ne prati rast produktivnosti u drugim industrijama,

¹ vanredni profesor, Banja Luka College, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina; nenad.novakovic@blc.edu.ba

zbog čega se postavlja opravdano pitanje: da li će u doglednoj budućnosti na planeti biti dovoljno hrane.

U zemljama koje su doživljavale brzi ekonomski razvoj došlo je do naglog pada stope ekonomskog razvoja. Postavljena su nova pitanja u vezi sa politikama razvoja, što je dovelo do toga da mnoge privrede u tranziciji „uspore” svoja nastojanja da im je prioritet brzi i potpun odgovor na izazove tržišta (Pečujlić M, 1997).

Pojam održivog razvoja postao je uobičajen termin u praksi razvojnog planiranja i političkog odlučivanja još od objavljivanja izvještaja Svjetske komisije za razvoj i zaštitu životne sredine, poznatijeg kao „Bruntland izveštaj”, koji je objavljen 1987. godine (Popović D., 1997). Kontekst održivog razvoja dobija formu koja jasno razgraničava ekonomske, društvene i komponente zaštite životne sredine, među kojima postoji interakcija i sinergijski efekat.

Prema „Bruntland izvještaju”, održivi razvoj se definiše kao „razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe”.

Kako bi razvoj bio dugoročno održiv, neophodno je uskladiti ekonomske i društvene politike i uskladiti ih sa institucionalnim i mjerama ekološke zaštite. Preduslov za novi prema prirodi, novu filozofiju življenja i novi model razvoja je stvaranje ekološke svijesti i razvijanje ekološke etike.

Danas razvoj postaje koncept oko kojeg se vode intenzivne rasprave. Postavlja se niz pitanja, među kojima su, kakav je razvoj, kako ga ostvariti, sa kojim sredstvima ga ostvariti (Prokopijević M, 2002).

Koncepti održivosti i razvoja doživljavaju snažne kritike. Kod nekih kritičara prisutan je stav „Održivost da - održivi razvoj ne”. Često se čuje stav da želja da se razvoj kombinuje sa održivošću predstavlja paradoks (Ristić K. i dr., 2014).

Rješavanje ekoloških problema zahtijeva ekološku etiku. Ona u suštini ostaje etika odgovornosti.

„Duboki ekolozi” imaju kritičan odnos prema održivom razvoju. Oni se oslanjaju na neke zapadne filozofe, prije svega Spinozu, kao i na ritualne kulture, budizam, taoizam i hinduizam. Oni smatraju da se treba pridržavati starih shvatanja jedinstva ljudi, biljaka, životinja i Zemlje. „Duboki ekolozi” slijede „prvo priroda, a tek onda društvo”.

Pojam održivog razvoja

Rozemberg i Birdzel pod razvojem podrazumijevaju „prelaz društva iz stanja siromaštva u blagostanje” (Rosenberg, N., 1993). Razvoj je dinamičan proces u kojem se povećava nivo zadovoljenja ljudskih potreba. Pojam „teorija razvoja” se javlja nakon Drugog svjetskog rata i povezan je sa projektom razvijanja siromašnih zemalja juga uz podršku razvijenih, industrijskih zemalja. Mnoge od tih zemalja su bile dekolonizovane i bila im je potrebna podrška kako bi se izvlačile iz siromaštva.

Potrebno je praviti razliku između pojmova razvoj i ekonomski razvoj. Ekonomski razvoj podrazumijeva povećanje ekonomskog bogatstva zajednice i unapređenja kvaliteta života, koji se manifestuje kroz smanjenje nezaposlenosti, povećanje zarada, kvaliteta usluga i sl. U upotrebi je i termin društveno-ekonomski razvoj. On osim promjena u obi-

mu i strukturi proizvodnje obuhvata i promjene u društvenim odnosima, što uključuje i političke procese i demokratizaciju društva (Begović B, 2004).

Sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka ekonomski rast je predstavljao jedinu mjeru razvoja. Taj fokus se sve više mijenja, tako da se sve više uvode novi indikatori za praćenje razvoja, smanjenje siromaštva, nejednakost i nezaposlenost i dr.

Mnogi ugledni ekonomisti smatraju da razvoj treba da doprinese poboljšanju kvaliteta života sa više aspekata. Dakle, ne samo o pitanju hrane i odjeće, već i o pitanju stambenog prostora, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Ovakav pristup je doveo do novog pristupa koji se naziva *humani razvoj*.

Pravo na razvoj

Pravo na razvoj dobio je globalnu dimenziju usvajanjem Deklaracije o pravu na razvoj (UN, 1986), koju je usvojila Generalna skupština UN u decembru 1986. godine. Ova Deklaracija predstavlja instrument za rješavanje svjetskih problema u ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i humanitarnoj saradnji.

U njoj se promoviše i ohrabruje poštivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, bez diskriminacije po polu, rasi, jeziku ili religiji. U članu I Deklaracije kaže se: ... „*pravo na razvoj je neotuđivo ljudsko pravo na osnovu kojeg svako ljudsko biće i narodi imaju pravo da učestvuju, doprinose i uživaju ekonomski, socijalni, kulturni i politički razvoj u kome sva ljudska prava i temeljne slobode mogu biti u potpunosti realizovane*”. (UN, 1986).

U skladu sa Deklaracijom to podrazumijeva pravo na puni suverenitet nad svojim prirodnim resursima, pravo na samoopredjeljenje, zaštitu pojedinca, kao i stvaranje povoljnih uslova za neprekidno uživanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Ova Deklaracija uvažava i kolektivna i individualna prava.

U ovom kontekstu razvojni resursi uključuju obrazovanje, zdravlje, hranu, stanovanje, zapošljavanje, pravo na pravičnu zaradu i dr. Osnovu ispunjenja i poštovanja prava na razvoj čini podjednaku mogućnost pristupa ovim resursima (Bjeković, 2003).

Bez obzira na Deklaraciju koju su prihvatile zemlje svijeta, svjedoci smo da razvoj iza sebe ostavlja negativne efekte poput siromaštva, stagnacije, marginalnog položaja i socijalne isključenosti. Globalni trendovi imaju i negativne posljedice koje se manifestuju u vidu bruto domaćeg proizvoda, tako da je već osamdesetih godina od 84 nerazvijene zemlje 54 doživjele pad bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika. Prema podacima iz godišnjeg izvještaja UNDP-a, (UNDP, 2001), više od 1,2 milijarde ljudi živi u apsolutnom siromaštvu, što znači da ima prihode manje od jednog dolara dnevno, a 2,8 milijardi živi od samo dva puta veće sume (UNDP, 2001).

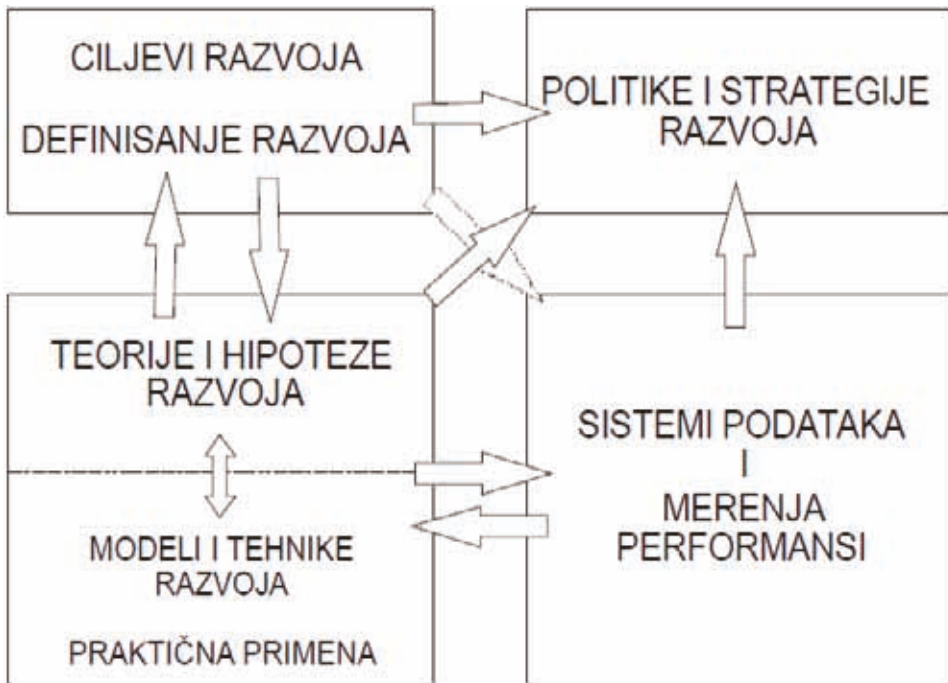
Najveći procenat ugrožene populacije živi u podsaharskoj Africi (46%), 40 procenta u južnoj Aziji, a 15 procenata na Dalekom istoku, u pacifičkom regionu i Latinskoj Americi. Tako imamo situaciju da jedna prosječna porodica u Africi danas troši manje nego prije 25 godina. Po podacima Svjetske banke, jedino je na afričkom kontinentu opala proizvodnja hrane u periodu između 1970 - 1997. godina (World Bank, 1998).

Prema Torbeku, strategija razvoja predstavlja „*skup više ili manje međusobno povezanih i konzistentnih politika i zavisi od tri osnovna kriterijuma*” (Thorbecke, 2007). Na slici ispod, predstavljene su međusobne veze i međuzavisnosti koje postoje između:

1. teorija i modela razvoja,

2. ciljeva,
3. sistema podataka i merenja performansi i
4. politika razvoja, institucija i strategija.

Između navedenih komponenti, u svakom trenutku postoji međuzavisnost. Može se reći da izbor politika i strategija razvoja zavisi od tri skupa elemenata: ciljeva, teorija i podataka, kao što to prikazuje slika ispod.

Slika 1. Doktrina razvoja: osnovne međusobne veze (Thorbecke, 2007)

Odnos prema životnoj sredini u proteklm decenijama

Nakon Drugog svjetskog rata, usljed ubrzanog razvoja i industrijalizacije, pojavili su se problemi urbanog zagađivanja i neodgovornog trošenja neobnovljivih resursa, što je u to vrijeme bilo društveno prihvatljivo. Prioriteti su bili ekonomski razvoj i zapošljavanje, a nije se razmišljalo o kvalitetu života i zaštiti životne sredine. Ovakav trend, koji se fokusirao isključivo na ekonomski rast, ukazivao je na potencijalnu ugroženost prirodnih resursa.

Ovakvo stanje je ubrzo dovelo do formiranja pokreta za zaštitu životne sredine, prvo u Sjedinjenim Američkim Državama, a zatim i u Evropi. Zagađenje postaje sve manje društveno prihvatljivo. Svijest srednje klase se mijenja i oni sve više napuštaju zagađene centre gradova i prelaze na periferiju. Isto tako, u zemljama realnog socijalizma, ubrzana industrijalizacija je dovela do devastacije prirodnih resursa i velikog zagađenja.

Kako se povećavao obim svjetske trgovine i komunikacije, tako se povećavala i svijest o jedinstvenosti planete i potrebi njenog očuvanja.

U prošloj i ovoj deceniji sve više jačaju pokreti za zaštitu životne sredine. Paralelno se razvija i nauka u ovoj oblasti, što je omogućilo detektovanje štetnih materija u vazduhu, vodi i hrani. U javnosti je sve više pesimističnih tonova u vezi sa sudbinom planete.

Ekonomista Kenet Bolding je u svom radu „Ekonomija dolazećeg svemirskog broda Zemlje“ 1966. po analogiji na svemirski brod ukazao na pitanja materijalnog rasta (Boulding, 1966, repr. 1992). On govori o ekonomiji „otvorenog sistema“, koja bezobzirno eksploatiše resurse, koristi energiju i uvećava proizvodnju ne razmišljajući o sutrašnjici. Bolding navodi da je ... „*Ekonomija postala jedinstveni svemirski brod u kome ne postoje beskonačne rezerve bilo čega, kako za ekstrakciju, tako i za zagađenja i u kome zbog toga čovjek mora pronaći svoje mjesto u cikličnom ekološkom sistemu koji je sposoban da, koristeći energetske inpute, u kontinuitetu proizvodi od onoga od čega ne može pobjeći*“ (Boulding, 1966, repr. 1992).

Pol Erlich o Zemlji govori kao o jedinstvenom sistemu i da će se brzi rast ljudske populacije na jednom kraju planete odraziti na cijelu planetu. On skreće pažnju, i kaže ... „*Jasno je ne možemo ostati van uticaja sudbine naših prijatelja sa drugog kraja lepog broda Zemlje. Ako njihov kraj broda bude potopljen, mi ćemo morati da živimo sa slikom njihovog utapanja i da slušamo njihov vrisak*“ (Erlich, 1968)“.

U britanskom listu „*Ecologist*“ 1972. godine objavljen je članak „Šematski plan za opstanak“ (*Blueprint for survival*), (*The Ecologist*, 1972). Ovaj rad se smatra prelomnicom u naučnom shvatanju međuzavisnosti zaštite životne sredine i razvoja. Jasno je naglašeno da nastavak globalnog trenda razvoja može voditi bespovratnom „slomu društva“. Ovakvi stavovi su u to vrijeme bili direktno suprotstavljeni tadašnjim shvatanjima. Tu se navodi da tehnologija oštećuje prirodne eko-sisteme i dovodi do potrebe za novom tehnologijom koja će sanirati nastalu štetu, industrijski razvoj utiče na rast stanovništva što dovodi do zahtjeva za novim radnim mjestima, vlade se oslanjaju na ekonomski rast kao način da bude prevaziđen problem nezaposlenosti, potreba poslovnog sektora da stvara višak vrijednosti za buduće investiranje takođe favorizuje rast, uspješnost vladajućih struktura mjeri se njihovom sposobnošću da podižu životni standard i bruto domaći proizvod, bez ekonomskog rasta moglo bi da dođe do urušavanja povjerenja u ekonomiju, što bi moglo da dovede do sloma društva.

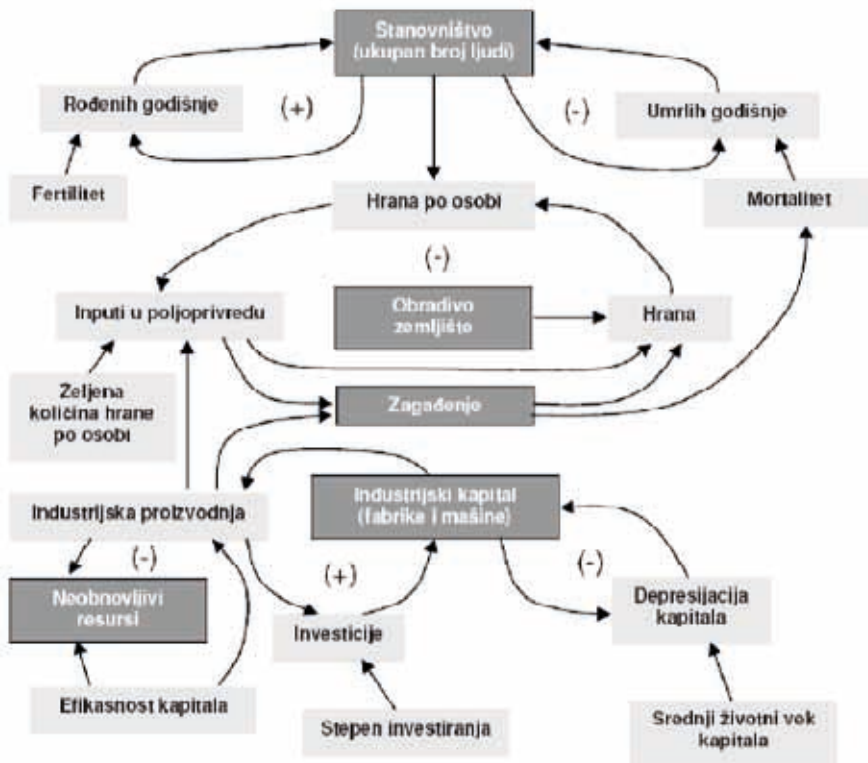
Nasuprot ovakvim stavovima, prema navodima u „*Ekologistu*“, stabilno društvo zahtijeva (*The Ecologist*, 1972):

- Smanjenje ugrožavanja životne sredine;
- Maksimalno očuvanje materijala i energije – drugačije rečeno, ekonomiju zaliha umjesto ekonomije tokova;
- Društvene sisteme unutar kojih ljudi mogu da uživaju, a ne da moraju da trpe uslove u kojima žive.

Meadows u svojoj knjizi „*Granice rasta*“ (Meadows i sar., 1972) opisuje globalni sistemski model koji prikazuje interakciju ljudske vrste sa životnom sredinom i ekonomijom.

U modelu, koji upotrebljava pet promjenljivih: stanovništvo, hranu, industrijalizaciju, neobnovljive resurse i zagađenje, prikazani su scenariji populacionog i ekonomskog rasta stanovništva i potom njihov pad (slika 2).

U zaključnim razmatranjima Meadows navodi da je... „najvjerovatniji rezultat (dostizanja granica rasta) biće naglo i nekontrolisano smanjenje populacije i industrijskih kapaciteta“ (Meadows *at al.* 1972).

Slika 2. Međusobni uticaji stanovništva, kapitala, resursa i zagađenja u modelu granica rasta

U osamdesetim godinama dogodile su se dvije katastrofe: Bopal (fabrika pesticida) i Černobilj (nuklearna katastrofa), te katastrofa tankera Ekson Valdez. U Evropi i SAD došlo je do pojave kiselih kiša, u Brazilu, Africi i Aziji krenulo je ekstenzivno krčenje tropskih šuma, što je sve dovelo do jačanja pokrete za zaštitu životne sredine.

U devedesetim godinama rastu protesti protiv globalne neoliberalne politike, posebno one bazirane na Vašingtonskom konsenzusu.

Sve više jačaju međunarodni pokreti za zaštitu životne sredine, kao i pokreti za borbu protiv siromaštva, socijalnu pravdu i socijalna i ekonomska prava siromašnih.

Veliki značaj se pridaje Konferenciji Ujedinjenih nacija o zaštiti životne sredine i razvoju (UNCED), održanoj juna 1992. godine u Rio de Žaneiru (Brazil). Na njoj su usvojene Svjetska konvencija o klimatskim promjenama, Konvencija o biodiverzitetu i Povelja planete Zemlje. Na pomenutoj konferenciji dogovoren je skup principa koji bi u narednom periodu trebalo da se poštuju. Uspostavljena je i Komisije za održivi razvoj (UNCSD) (Milutinović, 2004).

U izvještaju pod nazivom *Šternov izvještaj* (Stern, 2006) Štern zaključuje: „Naučni dokazi su sada neumoljivi: klimatske promene predstavljaju veoma ozbiljne globalne rizike i zahtijevaju trenutni globalni odgovor... Koristi od snažne, pravovremene akcije daleko premašuju troškove“ (Stern, 2006).

Etika i zaštita životne sredine

Način današnjeg života u osnovi i ruši etičke principe. Značenje morala je relativizovano, a sve u borbi za bogatstvom. Pri tome se postavlja niz pitanja (Ristić, 1975.):

1. Da li ljudi imaju dužnosti, obaveze i odgovornosti prema planetarnoj životnoj sredini?
2. Da li ljudski etički principi i lični ljudski moral primoravaju na poštovanje prema svijetu prirode?
3. Da li je primjena i poštovanje ovih etičkih principa u suprotnosti sa ljudskim dobrima i interesima?
4. Da li ljudi imaju moralno pravo da potroše ono što je priroda gradila milenijumima?
5. Da li postojeće generacije imaju pravo da „pljačkaju“ planetu od budućih generacija?

Samo kroz odnos zajedništva prirode i čovjeka može se obezbijediti život buduće generacije. Iz tog razloga je neophodno razvijati društvenu odgovornost i ekološku etiku. Odgovornost za održivi razvoj, uključujući i odgovornost za životnu sredinu, treba da se tiče i pojedinca i institucija.

Čovjek ima pravo na prirodu jer je dio nje. Međutim, to ne znači da je može neodgovorno iskorištavati. U skladu sa navedenim, razvijaju se „*razmišljanja o životnoj sredini i održivom (usklađenom) razvoju, kao novoj filosofiji življenja, novom pogledu na svijet*“ (Ristić, 1975).

Razvija se nova paradigma, paradigma jedne cjeline i ekološkog pogleda na svijet. Prema Caprai ..., „Živi sistemi su integralne cjeline čije se karakteristike ne mogu redukovati na manje jedinice. Najvažnije za sistemsku teoriju je saznanje da je *cjelina uvijek nešto više od pukog zbira pojedinačnih dijelova.*“

Održiv razvoj je vezan za etiku, jer zahtijeva od ljudi ne samo da razmatraju trenutno stanje, već i posljedice po budućnost. Svijet se ubrzano približava posljedicama klimatskih promjena i iscrpljivanju resursa.

Zaključak

Održiv razvoj podrazumijeva „zadovoljavanje potreba sadašnje generacije bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje njihove potrebe“. Prema definiciji UN održivost ima tri dimenzije: zaštita životne sredine, ekonomski razvoj i socijalna jednakost. Pri tome, stub socijalne jednakosti ima najjasniju etičku dimenziju, socijalno-ekonomsku pravičnost ili socijalnu pravdu.

Iako nekontrolisano korišćenje prirodnih resursa može voditi kraju ljudske civilizacije, multinacionalne kompanije, ali i mnoge zemlje, teško se prilagođavaju zahtjevima očuvanja prirode, jer im to stvara uvećane troškove i usporava ekonomski razvoj,

Stalni rast ne može dati pravi i dugoročno održiv odgovor na svjetske ekonomske probleme. Rješenje predstavlja održivi razvoj, koji pored ekonomskog rasta, pažnju posvećuje i zaštiti prirode. Globalni trendovi dovode do negativnih posljedica kao što su: ekonomski dispariteti i siromaštvo, globalno zagrijavanje, zagađenje životne sredine, uništavanje prirodnih resursa. Kako bi se sačuvala planeta, neophodne su strukturne promjene, kao i razvojne strategije.

I pored velike medijske kampanje i pritisaka civilnog društva, ekološka situacija se ne poboljšava, a može se reći da ima trend pogoršavanja.

Potrebna je koordinisana akcija na svjetskom nivou u učešće svih relevantnih aktera.

Literatura

1. Begović B., Bisić M., Ilić-Popov G., Mijatović B., Popović D. (2004). Reforma poreskog sistema (2), CLDS, Beograd, 2004.
2. Bjeković, S. (2003). „Razvoj, ekonomska i socijalna prava, životna sredina“. U Vučinić, Spajić – Vrkaš i Bjeković (Ur.) Ljudska prava za nepravnike. Zagreb: Istraživačko obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo i Centar za ljudska prava Univerziteta u Podgorici.
3. Boulding, K (1966). „The Economics of the Coming Spaceship Earth“, in J. Hardin (ed) Environmental Quality in a Growing Economy, Johns Hopkins University Press. Reprinted in A Markandya and J Richardson (eds) (1992) The Earthscan Reader in Environmental Economics, London, Earthscan.
4. Capra, F. (1989). The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture. Simonand Schuster.
5. Ecologist, The (1972). Blueprint for Survival, Harmondsworth: Penguin
6. Ehrlich, P. R. (1968). The Population Bomb. New York: Sierra Club–Ballantine.
7. Meadows, D. H., D. L. Meadows, J. Randers and W. W. Behrens (1972). The Limits to Growth, London: Pan Books.
8. Milutinović, S. (2004). Urbanizacija i održivi razvoj. Niš: Fakultet zaštite na radu.
9. Pečujlić M. (1997) Tabaroši, S. Četvrti talas: tranzicija, Beograd.
10. Pokrajac, S. (1998). „Dugoročno održivi razvoj“. U Kvalitet životne sredine i ekonomski razvoj, zbornik radova. Niš: Fakultet zaštite na radu. 64 – 68
11. Prokopijević M. (2002) Fiskalna nezavisnost lokalnih zajednica, u Inicijative za fiskalnu decentralizaciju - slučaj Jugoslavije, Magna agenda, Beograd.
12. Ristić K. i dr., (2014), *Ekonomija održivog razvoja*, Etnostil, Beograd, ISBN 978-86-87867-97-0
13. Rosenberg, N., L. Birdzell (1993). Kako se Zapad obogatio. Zagreb: Cesarec.
14. Stern, N. (2006). The Economics of Climate Change. The Stern Review. Cambridge: Cambridge University Press. http://www.hmtreasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm (visited 29.12.2006)
15. Thorbecke, E. (2007). „The Evolution of the Development Doctrine, 1950-2005“. In Mavrotas and Shorrocks (eds.): Advancing Development: Core Themes in Global Economics. Palgrave Macmillan.
16. UNDP - Human Development Report (2001). Making New Technologies Work for Human Development. New York: Oxford University Press
17. UN – United Nations (1998). The State of Human Development. United Nations Development Report. New York: UN
18. World Bank, The (1998). African Development Indicators. Washington, DC: The World Bank